

Економіка та управління національним господарством

<https://doi.org/10.36818/1562-0905-2020-3-12>
УДК [338.46:338.48]:332.122(477)
JEL L83, O17, R11, R58

О. І. Гулич

Тенденції, особливості й резерви розвитку сектору туристичних послуг регіонів України

Здійснено дослідження розвитку сектору туристичних послуг (сфери «Тимчасове розміщування й організація харчування») за основними показниками та регіонами, визначено темпи зростання, висвітлено тенденції та проблеми використання потенціалу сектору туристичних послуг України та її регіонів. Установлено регіональні деформації розвитку сфери туризму, невідповідності у показниках із тісним зв'язком щодо напрямів і темпів росту. Розраховано рівні мінімізації сектору туристичних послуг як прихованого резерву розвитку туристичної сфери України та її регіонів, а також їхню динаміку у 2013-2018 рр., особливості та рівень мінімізації послуг підприємствами та фізичними особами-підприємцями цієї сфери. Для глибокого розуміння природи та чинників впливу на мінімізацію сфери «Тимчасове розміщування й організація харчування» та більш точного аналізу всієї сфери здійснено порівняння темпових показників росту за окремими показниками розвитку суб'єктів господарювання (юридичні та фізичні особи-підприємці). Визначено найбільш вірогідні способи мінімізації господарської діяльності суб'єктів господарювання туристичної сфери.

Ключові слова: туристичні послуги, туристична сфера, тимчасове розміщування й організація харчування, мінімізація послуг, рівень мінімізації, темпи розвитку, регіональний розвиток.

Постановка проблеми. За сприятливих умов і стимулюючих впливів туризм може розвиватися швидкими темпами, забезпечуючи економічний та соціальний розвиток держави та регіонів шляхом збільшення дохідної частини бюджету та отримання додаткових валютних надходжень, вирішення проблеми зайнятості населення та створення нових робочих місць, стимулювання розвитку суміжних галузей, пов'язаних із виробництвом туристичних послуг, поліпшення соціальної та виробничої інфраструктури, зростання якості життя суспільства шляхом розширення туристично-рекреаційних можливостей його оздоровлення і відпочинку.

Однак позитивний вплив туризму на економіку держави та суспільний розвиток можливий лише за прозорих і відповідальних умов ведення бізнесу й надання послуг. Однією з важливих перешкод, яка стримує розвиток туризму в Україні, є високий рівень тіньової економіки в державі загалом і в туристичній галузі зокрема.

Туризм є сферою соціально-економічної діяльності, яка містить виробництво та споживання готельних, ресторанних, транспортних та інших послуг з реалізації активного відпочинку людей, пов'язаного з виїздом за межі їх постійного перебування для поліпшення здоров'я, пізнання навколишнього світу, спортивних, ділових та інших заходів. Відповідно, у всіх цих сферах діяльності можуть бути присутні тіньові операції, пов'язані з отриманням нелегальних доходів під час надання туристичних послуг.

До можливих форм ведення тіньової діяльності у туристичній галузі можна віднести такі: тіньовий оборот фінансового капіталу; ухилення суб'єктів господарювання від сплати податків; функціонування нелегальних туристичних фірм; тіньова зайнятість; незаконне виробництво та реалізація у туристичній галузі товарів, робіт і послуг тощо.

© О. І. Гулич, 2020.

Перебування значної частини ринку туристичних послуг у тіньовому сегменті вітчизняної економіки негативно впливає на соціально-економічний розвиток держави та її регіонів через недоотримання надходжень у бюджети різних рівнів, соціальну незахищеність зайнятих у «тіні», розширення неправових, зокрема й криміногенних, відносин у туристичній сфері. Це також негативно впливає на ділову репутацію країни у взаємовідносинах із міжнародними організаціями та інвесторами з огляду на можливості нарощення обсягу туристичних потоків, залучення іноземних інвестицій, формування та розвитку туристичної інфраструктури.

Сегмент тіньових туристичних послуг може розглядатися як значний прихований резерв розвитку цієї сфери держави та окремих її регіонів. Саме тому чітке розуміння масштабів тінізації ринку туристичних послуг, чинників впливу на перехід бізнесу в тінь і способів і стимулів виходу з тіні, вироблення зрозумілої і дієвої політики виводу туристичних послуг з тіньового обігу представляє інтерес як для науковців, так і для практиків та управлінців.

Аналіз останніх досліджень. Ринок туристичних послуг та аспекти його функціонування були предметом досліджень О. О. Любіцевої [1], І. В. Власенко [2], В. Г. Герасименко [3; 4], А. А. Мазаракі [5], М. П. Мальської та В. В. Худо [6]. Питанням розвитку готельно-ресторанного бізнесу як основного сегмента сфери послуг, де надаються туристичні послуги, присвячені праці Т. І. Ткаченко [7], М. П. Мальської та І. Г. Пандяк [8]. Проблематика тіньової економіки, її сутність та особливості, чинники тінізації і дегінізації, можливі способи легалізації бізнесу детально розкриті у праці З. С. Варналія [9]. Окремі аспекти тінізації туристичного бізнесу й протидії тінізації у туристичній сфері досліджувалися М. М. Забаштанським, Т. В. Забаштанською, А. В. Роговим [10], І. А. Нестеровою [11], висвітлювалися О. Олексієнком [12] та ін. Однак практично відсутні системні дослідження регіональних особливостей розвитку сфери туристичних послуг України, насамперед щодо прихованих резервів тіньового сегмента ринку туристичних послуг.

Метою статті є виявлення особливостей і тенденцій розвитку сектору туристичних послуг регіонів України; визначення рівня тінізації як прихованого резерву розвитку туристичної сфери України та її регіонів і найбільш вірогідних способів тінізації господарської діяльності суб'єктів господарювання у туристичній сфері.

Основні результати дослідження. Відсутність в Україні системи статистичних спостережень, які давали б можливість проведення всебічного, об'єктивного й всеохоплюючого аналізу розвитку сектору туристичних послуг, спонукає до здійснення подібних досліджень опосередковано – через ті сегменти, які мають у пакеті туристичних послуг значну (переважаючу) частку. Оскільки на оплату за тимчасове проживання і харчування припадає до 70-80% вартості туристичної путівки, розвиток сфери «Тимчасове розміщування й організація харчування» може дати відповідне й достатньо точне бачення особливостей процесів, що відбуваються в секторі туристичних послуг і впливають на нього.

Проведене нами дослідження сфери «Тимчасове розміщування й організація харчування» за період з 2013 р. по 2018 р. засвідчило загальне зростання за основними показниками розвитку (табл. 1), однак темпи зростання за окремими показниками та регіонами різнилися і мали свої особливості. Так, за середнього зростання кількості підприємств у цій сфері в Україні в 1,4 раза найбільший приріст відбувся у м. Києві – у 2,2 раза, Запорізькій області – 2,1 раза та Херсонській – 1,8 раза. Лідерами за кількістю підприємств

Тенденції, особливості й резерви розвитку сектору туристичних послуг регіонів України

Таблиця 1

Основні показники діяльності сфери «Гимчасове розміщування й організація харчування» за період 2013-2018 рр.

Регіон	Кількість підприємств		Темп росту	Частка прибуткових підприємств		Темп росту	Коефіцієнт гнтьової економіки (середнє значення), % від ВРП	Темп росту	Зайнято, тис. осіб		Темп росту	Обсяг реалізованих послуг, тис. грн		Темп росту	
	2013 р.	2018 р.		2013 р.	2018 р.				2013 р.	2018 р.		2013 р.	2018 р.		
Україна	10441	15062	1,4	59,5	71,4	1,2	31,5	20,8	357,8	283	0,7	6191605	28748385	4,6	
Вінницька обл.	142	222	1,6	64,3	69,9	1,1	20,5	16,0	6	4	0,8	13693,3	345276,1	25,2	
Волинська обл.	134	178	1,3	63,9	76,4	1,2	22,0	14,6	0,7	5,8	1,0	24732,9	158866,5	6,4	
Дніпропетровська обл.	495	818	1,7	49	72	1,5	34,5	16,3	0,5	23,4	22,2	172334,6	2212601	12,8	
Донецька обл.	663	736	1,1	61,7	77,7	1,3	31,3	13,7	0,5	28,3	9,5	488171,1	347224,4	0,7	
Житомирська обл.	118	177	1,5	62,3	68,9	1,1	25,1	17,4	0,7	7,5	7	8780,9	291827,9	33,2	
Закарпатська обл.	261	393	1,5	72,1	78,3	1,1	17,3	14,8	0,9	16	14,2	0,9	73827	277174,1	3,8
Запорізька обл.	390	806	2,1	60,2	68,4	1,1	29,9	22,7	0,8	15,5	13,8	0,9	217967,7	968640,8	4,4
Івано-Франківська обл.	248	368	1,5	75,4	84,4	1,1	17,7	10,8	0,5	8,7	9,3	1,1	110808,9	436116,5	3,9
Кіївська обл.	479	799	1,7	60,9	71,2	1,2	26,6	18,9	0,7	16,2	15,2	0,9	48632,3	2240173	46,1
Кіровоградська обл.	96	143	1,5	71,6	76,2	1,1	16,5	12,4	0,8	5,1	5,2	1,0	22920,8	47696,3	2,1
Луганська обл.	161	186	1,2	66,2	73,1	1,1	18,6	22,3	1,2	16,5	5,5	0,3	45182,5	54472,9	1,2
Львівська обл.	877	1309	1,5	60	73,8	1,2	31,2	15,9	0,5	24,7	24,3	1,0	556741,2	2932573	5,3
Миколаївська обл.	240	398	1,7	51,1	74,4	1,5	31,1	14,4	0,5	8,7	7,6	0,9	88293,3	434563,5	4,9
Одеська обл.	920	1400	1,5	63,5	75,1	1,2	24,4	15,9	0,7	25	24,6	1,0	361159,5	2169943	6,0
Полтавська обл.	201	301	1,5	59,2	68,6	1,2	23,3	17,9	0,8	10,5	9,1	0,9	52009,3	475280,8	9,1
Рівненська обл.	108	154	1,4	72,6	71,1	0,98	15,8	15,3	1,0	10,9	10	0,9	29346,6	147518,5	5,0
Сумська обл.	102	176	1,7	42,2	57,9	1,4	34,5	24,8	0,7	4,8	4,8	1,0	23715,9	216733,5	9,1
Тернопільська обл.	105	159	1,5	64,3	77	1,2	19,4	12,4	0,6	8,4	6,7	0,8	16538,6	92930,5	5,6
Харківська обл.	622	854	1,4	54,4	73,2	1,4	33,7	19,2	0,6	18,6	20,2	1,1	142501,9	1868776	13,1
Херсонська обл.	195	354	1,8	66,9	76,6	1,1	22,1	13,3	0,6	7,1	5,7	0,8	124491,5	427656,7	3,4
Хмельницька обл.	161	235	1,5	65,1	75,8	1,2	21,2	13,2	0,6	6,2	4,9	0,8	24004,7	145929,7	6,1
Черкаська обл.	131	219	1,7	63	76,7	1,2	22,6	12,9	0,57	5,7	5,5	0,96	16529,7	212804,2	12,9
Чернівецька обл.	138	179	1,3	52,7	58,5	1,1	26,9	22,0	0,82	8,8	8,8	1,00	23833,4	150657,8	6,3
Чернігівська обл.	158	239	1,5	48,1	66,2	1,4	35,1	20,0	0,57	4,5	4,9	1,09	24374	338369,2	13,9
м. Київ	1955	4259	2,2	53,5	65,7	1,2	47,9	34,0	0,71	36	34,2	0,95	1967279	11754579	6,0

Продовження табл. 1

Регіон	Валовий регіональний продукт, млн грн		Темп росту	Фінансовий результат до оподаткування (сальдо), млн грн		Зміна (+/-), млн грн	Капітальні інвестиції, млн грн		Темп росту	Туристичний збір, млн грн		Темп росту
	2013 р.	2018 р.		2013 р.	2018 р.		2013 р.	2018 р.		2013 р.	2018 р.	
Україна	24884	50183	2,0	-1270,5	2886,5	4157	2409,55	2893,6	1,2	24,22	90,6	3,7
Вінницька обл.	660	926	1,4	-11,9	0,4	12,3	36,66	17,63	0,5	0,18	0,5	2,8
Волинська обл.	326	755	2,3	-4,8	25,2	30	9,98	8,69	0,9	0,2	0,6	3,0
Дніпропетровська обл.	1392	3490	2,5	-79,2	-6,8	72,4	85,16	301,45	3,5	0,89	2,5	2,8
Донецька обл.	1793	1041	0,6	-167,5	-8,6	158,9	167,47	26,98	0,2	0,85	1,2	1,4
Житомирська обл.	294	749	2,6	-4,4	-6,8	-2,4	3,01	0	0,0	0,17	0,5	2,9
Закарпатська обл.	509	1607	3,2	-1,9	-45,1	-43,2	13,23	30	2,3	0,93	3,8	4,1
Запорізька обл.	827	1682	2,0	-52,1	-66,1	-14	13,68	141,59	10,4	1,42	3,7	2,6
Івано-Франківська обл.	713	1645	2,3	-27,4	-37,1	-9,7	19,19	75,15	3,9	0,95	3,7	3,9
Київська обл.	1512	2939	1,9	-46,1	72,6	118,7	41,39	81,43	2,0	0,68	2,3	3,4
Кіровоградська обл.	174	403	2,3	-2,2	0,2	2,4	3,22	0	0,0	0,07	0,3	4,3
Луганська обл.	773	212	0,3	-6,7	-17,4	-10,7	11,37	6,44	0,6	0,11	0,1	0,9
Львівська обл.	1498	4796	3,2	-89,2	42,2	131,4	235,61	260,96	1,1	3,57	13,4	3,8
Миколаївська обл.	447	820	1,8	-14,5	9,4	23,9	20,04	20,2	1,0	0,46	1,8	3,9
Одеська обл.	1568	4831	3,1	-27,5	-30,4	-2,9	83,1	190,3	2,3	2,72	11,6	4,3
Полтавська обл.	522	1115	2,1	-7,7	-0,5	7,2	9,54	18,64	2,0	0,31	1,3	4,2
Рівненська обл.	488	580	1,2	-2,9	2,5	5,4	2,84	7,23	2,6	0,13	0,4	3,1
Сумська обл.	236	540	2,3	-8,6	-16,6	-8	2,72	0	0,0	0,13	0,3	2,3
Тернопільська обл.	352	573	1,6	-4,2	1,6	5,8	2,98	8,38	2,8	0,13	0,4	3,1
Харківська обл.	1131	2976	2,6	-101,5	-126,2	-24,7	27,88	47,1	1,7	0,91	3	3,3
Херсонська обл.	361	849	2,4	-10,4	-1,3	9,1	19,13	17,71	0,9	0,79	3,7	4,7
Хмельницька обл.	292	738	2,5	-5,9	0,2	6,1	3,64	0	0,0	0,21	0,7	3,3
Черкаська обл.	308	851	2,8	-8,8	-6,5	2,3	6,83	11,11	1,6	0,27	0,7	2,6
Чернівецька обл.	273	719	2,6	-2,3	-4,6	-2,3	9,03	3,72	0,4	0,23	0,5	2,2
Чернігівська обл.	257	691	2,7	-16,9	-5,8	9,1	17,05	26,91	1,6	0,15	0,6	4,0
м. Київ	5211	14652	2,8	-462,4	3112	3574,4	632,89	1402,2	2,2	7,76	33	4,3

Джерело: розраховано та складено за даними [13-17].

продовжували залишатися м. Київ (4259 підприємств), Одеська (1400) та Львівська (1309) області.

Ці регіони та Дніпропетровська область мали також найбільші обсяги реалізованих послуг у секторі. Загалом же в Україні обсяг реалізованих послуг зріс за період 2013-2018 рр. у 4,6 раза. Проте зростання валового регіонального продукту у сфері «Тимчасове розміщування й організація харчування» було вдвічі нижчим і становило 2,0 раза. Значно вищі за середні по Україні темпи зростання ВРП були у Львівській, Закарпатській, Одеській, Черкаській областях і м. Києві.

Насторожує той факт, що за загального зростання основних показників діяльності підприємств відбулося значне (більш ніж на 20%) скорочення кількості зайнятих працівників на підприємствах сфери розміщування і харчування. Скорочення не відбулося лише у Волинській, Івано-Франківській, Кіровоградській, Тернопільській, Харківській, Чернівецькій та Чернігівській областях.

Неоднозначними залишаються фінансові показники діяльності підприємств сфери «Тимчасове розміщування й організація харчування»: за загального покращення ситуації загалом по Україні (вихід у плюс на 4157 млн грн у 2018 р.) у більшості регіонів (16) сфера продовжувала залишатися збитковою. У дев'яти з них (Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Луганська, Одеська, Сумська, Харківська, Чернівецька) ситуація погіршилася, що може мати пояснення для Луганської (через військову агресію на її території) та Сумської чи Житомирської (через недостатню розвиненість туристичної інфраструктури) областей. Однак зниження ефективності діяльності підприємств у сфері «Тимчасове розміщування й організація харчування» для регіонів, де туризм розвивається прискореними темпами (за показниками росту ВРП, кількості підприємств, обсягу реалізованих послуг), викликає питання і може свідчити про існування прихованих негативних процесів, що відбуваються в регіонах у цій сфері: зростання тіньової частки в обсягах реалізованих послуг, скорочення кількості зайнятих працівників, сповільнення інвестиційної активності, зниження податкових надходжень.

Залучення капітальних інвестицій у сферу «Тимчасове розміщування й організація харчування» за період з 2013 р. по 2018 р. не отримало значного пожвавлення (ріст у 1,2 раза по Україні). У 2018 р. відчутні обсяги капітальних інвестицій були лише в кількох регіонах: м. Київ – 1402,2 млн грн (у 2013 р. – 632,89 млн грн), Дніпропетровська область – 301,45 млн грн (у 2013 р. – 85,16 млн грн), Львівська – 260,96 млн грн (у 2013 р. – 235,61 млн грн), Одеська – 190,3 млн грн (у 2013 р. – 83,1 млн грн), Запорізька – 141,59 млн грн (у 2013 р. – 13,68 млн грн). Натомість у Житомирській, Кіровоградській, Сумській, Хмельницькій областях у 2018 р. жодних капітальних інвестицій не залучалося або ж вони були мізерними.

Про регіональні деформації розвитку сфери туризму свідчать також обсяги сплаченого туристичного збору як щодо номінальних обсягів, так і за відносними показниками. 64% сплаченого туристичного збору по Україні у 2018 р. (90,6 млн грн) припадало на три регіони: м. Київ (33 млн грн), Львівська обл. (13,4 млн грн), Одеська обл. (11,6 млн грн). У низці регіонів, які найбільше наростили обсяги реалізованих послуг у сфері «Тимчасове розміщування й організація харчування», ріст сплати туристичного збору був нижчим за середній показник по Україні (3,7 раза у 2018 р. порівняно з 2013 р.). Так, за зростання обсягів реалізованих послуг у Дніпропетровській обл. у 2018 р. порівняно з 2013 р. у 46,1 раза сплата туристичного збору зросла

у 3,4 раза. Аналогічні показники у Житомирській обл. – 33,2 раза і 2,9 раза, у Вінницькій – 25,2 раза і 2,8 раза, у Харківській – 13,1 раза і 3,3 раза, у Черкаській обл. – 12,9 раза і 2,6 раза. Це може свідчити як про неналежне адміністрування збору, так і про невідображення надаваних послуг як властиво туристичних (наданих туристичним споживачам).

Виявлені невідповідності у низці показників, зокрема тих, що мають тісний зв'язок щодо напрямку і темпів росту, дають підстави стверджувати, що має місце тінізація послуг у сфері «Тимчасове розміщування й організація харчування» у різних її проявах і розмірах.

Розрахунок рівня тіншової економіки за методом збитковості підприємств [18] засвідчив зниження на третину за досліджуваний період (2013-2018 рр.) коефіцієнта тіншової економіки (середнє значення) загалом по Україні: з 31,5% ВВП (2013 р.) до 20,8% ВВП (2018 р.), що можна вітати, однак приблизно п'ята частина діяльності сфери «Тимчасове розміщування й організація харчування» (за обліковуваними результатами) продовжує залишатися в «тіні». Усі регіони показали позитивну динаміку у детінізації сфери (за винятком Луганської області, де рівень тінізації зріс із 18,6% ВВП до 22,3%). За загальної позитивної динаміки вищі за середні по Україні показники тінізації сфери «Тимчасове розміщування й організація харчування» були у м. Києві (34,0% ВВП), Сумській (24,8%), Запорізькій (22,7%) та Луганській (22,4%) областях. Особливо непокоїть ситуація з високою часткою тіншової економіки (більше третини) в столиці, яка традиційно є найбільшим туристичним регіоном України, а отже, суттєво впливає на загальні показники розвитку сфери туризму в країні: у цьому конкретному випадку – негативно. Водночас низка регіонів значно (майже вдвічі) скоротила рівень тінізації сектору – це Дніпропетровська, Донецька, Івано-Франківська, Львівська, Миколаївська, Харківська, Черкаська, Чернігівська області.

Для глибшого розуміння природи та чинників впливу на тінізацію сфери «Тимчасове розміщування й організація харчування», а також більш точного аналізу всієї сфери було здійснено порівняння темпових показників росту щодо окремих показників розвитку усіх суб'єктів господарювання (юридичні та фізичні особи-підприємці). Включення до аналізу фізичних осіб-підприємців є необхідним для забезпечення об'єктивної картини по цьому сектору послуг, оскільки саме на ФОП у загальних показниках суб'єктів господарювання припадає: 87,8% кількості суб'єктів господарювання, 63,4% кількості зайнятих, 42,3% загального обсягу реалізованої продукції, 35% доданої вартості за витратами виробництва та 23% витрат на оплату праці.

Розрахунки коефіцієнтів еластичності основних показників діяльності сфери «Тимчасове розміщування й організація харчування» в розрізі підприємств і фізичних осіб-підприємців за період 2013-2018 рр. (табл. 2) засвідчили, що позитивні зміни, які відбувалися у секторі та проявлялися у зростанні основних показників екстенсивного розширення сфери (кількість підприємств, кількість зайнятих, витрати на оплату праці), також позитивно впливали на загальні показники ефективності господарської діяльності суб'єктів господарювання (ріст обсягів реалізованих послуг, ріст доданої вартості за витратами виробництва). Так, загалом по сфері, а також у розрізі підприємств і фізичних осіб-підприємців коефіцієнти еластичності темпів росту обсягів реалізованих послуг до темпів росту кількості суб'єктів господарювання були вищі за одиницю, що свідчить про високу чутливість між показниками. Для підприємств цей коефіцієнт був майже 2, що свідчить про суттєвий позитивний вплив росту кількості підприємств на ріст обсягів реалізованих послуг.

Темпи росту основних показників господарської діяльності (обсяги реалізованих послуг, кількість зайнятих працівників, витрати на оплату праці) позитивно впливали на загальну ефективність суб'єктів господарювання – ріст доданої вартості за витратами виробництва. Це було притаманне як підприємствам, так і фізичним особам-підприємцям (табл. 2).

Проте ріст обсягів реалізованих послуг не чинив стимулюючого впливу на ріст кількості зайнятих і на ріст витрат на оплату праці (коефіцієнти еластичності < 1). Щобільше, на підприємствах за період 2013-2018 рр. відбулося скорочення загальної кількості зайнятих, що додатково вплинуло на нижчий від середнього показник еластичності: 0,8 (за середнього показника 0,85).

Відставання темпів росту витрат на оплату праці від темпів росту обсягів реалізованих послуг може свідчити про приховування частини витрат на оплату праці у загальній звітності.

Оскільки сфера «Тимчасове розміщування й організація харчування» є достатньо трудомісткою, надмірна оптимізація кількості зайнятих і скорочення витрат на оплату праці зазвичай не лише не покращують ефективність господарської діяльності, але й зумовлюють її зниження. Тому відсутність стимулюючого впливу обсягів реалізованих послуг на зайнятість і оплату праці може свідчити про ріст тінізації у цій сфері через збільшення неофіційної зайнятості та вивід у тінь частини заробітної плати.

Ситуацію у сфері оплати праці краще ілюструє коефіцієнт еластичності темпів росту витрат на оплату праці на одного зайнятого до інших показників (табл. 2). Усі вони були нижчими за одиницю, що свідчить про відсутність між ними стимулюючого зв'язку (лише для підприємств коефіцієнт еластичності темпів росту витрат на оплату праці на одного зайнятого та темпів росту витрат на оплату праці був більшим за одиницю). Це, як мінімум, видається досить дивним, бо між витратами на оплату праці і витратами на оплату праці на одного зайнятого за нормальних природних і прозорих умов ведення господарської діяльності є дуже високий і щільний прямий зв'язок. Коли цього не спостерігається, то з великою вірогідністю можемо стверджувати про високу тінізацію оплати праці у прямий і опосередкований спосіб: через неофіційне працевлаштування (загальне зниження кількості зайнятих на підприємствах сфери «Тимчасове розміщування й організація харчування» за період 2013-2018 рр. та суттєве відставання росту зайнятих у ФОП від росту інших показників), заниження розміру ставок оплати праці та працевлаштування на неповний оклад з «темними» доплатами задля зниження податкового навантаження та ухиляння від оподаткування фонду оплати праці. Лише на підприємствах цей коефіцієнт еластичності був вищим від одиниці, що засвідчує високу чутливість і прямий позитивний зв'язок між показниками.

Позаяк фізичні особи-підприємці не надають повної звітності про результати господарської діяльності, рівень тінізації у цьому сегменті може бути значно вищим за розрахований з використанням офіційних даних.

Висновки. Загалом, підсумовуючи, можемо зазначити таке.

1. За відносно позитивних аспектів щодо розвитку сфери «Тимчасове розміщування й організація харчування» спостерігаємо неоднорідність розвитку туристичної сфери в розрізі регіонів і відсутність тенденцій на подолання регіональних диспропорцій.

2. Станом на 2018 р. у середньому близько п'ятої частини цієї сфери (за основними показниками діяльності) перебуває в тіні. Хоча з 2013 р. більшість регіонів покращила свою офіційну статистику і вивела частину бізнесу у сфері

Таблиця 2
Коефіцієнти еластичності основних показників діяльності сфери «Тимчасове розміщування й організація харчування» в розрізі підприємств і фізичних осіб-підприємців за період 2013–2018 рр.

Суб'єкти господарської діяльності	Коефіцієнти еластичності						
	Співвідношення між темпами росту обсягів реалізованих послуг і темпами росту кількості суб'єктів господарювання	Співвідношення між темпами росту доданої вартості за витратами виробництва та темпами росту відповідних показників		Співвідношення між темпами росту кількості зайнятих працівників і темпами росту обсягів реалізованих послуг	Співвідношення між темпами росту витрат на оплату праці та темпами росту обсягів реалізованих послуг	Співвідношення між темпами росту витрат на одного зайнятого та темпами росту відповідних показників	Темпи росту доданої вартості за витратами виробництва
Разом	1,14	1,04	1,2	1,1	0,85	0,98	0,92
Підприємства	1,82	1,08	1,3	1,1	0,80	0,99	0,95
Фізичні особи-підприємці	1,13	1,02	1,1	1,1	0,89	0,95	0,87

Джерело: розраховано за даними [19].

туристичних послуг з тіньового обігу, однак регіони з найбільшими обсягами цих послуг (насамперед м. Київ) продовжують мати значні частки бізнесу у «тіні».

3. Розраховані темпи росту за окремими показниками діяльності суб'єктів господарювання сфери «Тимчасове розміщування й організація харчування», а також коефіцієнтів еластичності між деякими із них, передовсім обсягу реалізованих послуг, доданої вартості за витратами виробництва, кількості зайнятих, витрат на оплату праці та витрат на оплату праці на одного зайнятого до інших показників, дало можливість виявити деякі невідповідності, що можуть свідчити про найбільш вірогідні способи тінізації господарської діяльності суб'єктів господарювання у цій сфері. До них передусім можна віднести найм працівників (способи оформлення трудових відносин, оплата праці), формування доходу й прибутку та способів виведення з-під оподаткування їх частин.

4. Найбільш «тіньовим» залишається сегмент послуг, які надаються фізичними особами-підприємцями. Це засвідчують результати проведеного дослідження за офіційними даними (показниками діяльності), навіть не беручи до уваги той факт, що спрощена форма подання звітності про результати господарської діяльності створює можливість ФОП не оприлюднювати реальних обсягів надаваних послуг і зайнятих працівників, збільшуючи «тіньові» обороти у своєму сегменті і загалом по сфері «Тимчасове розміщування й організація харчування».

Перебування значної частки сфери «Тимчасове розміщування й організація харчування» в тіні чинить негативний вплив не лише на розвиток сфери, але й на соціально-економічний розвиток регіонів і держави через недоотримання податкових надходжень у бюджети різних рівнів, низьку якість послуг у тіні, відсутність соціального захисту неофіційно зайнятих у сфері, відсутність інвестиційних надходжень і перспектив розвитку.

Високий рівень тінізації сфери туристичних послуг мінімізує податкове навантаження на дрібних учасників ринку, однак призводить до великого недобору цільових відрахувань, які за нормальних умов мали би бути основою фінансування державою необхідної для сектору інфраструктури. Водночас спостерігається вкрай нерівномірний міжрегіональний розподіл цих доходів, який обмежує фінансування інфраструктури саме там, де її найбільше не вистачає.

Непроста ситуація з досить високою тінізацією у сфері туристичних послуг надзвичайно сильно ускладнилася сьогодні внаслідок тривалої дії карантинних заходів через епідемію COVID-19. У сфері «Тимчасове розміщування й організація харчування» уже зараз виробництво і сплата податків упали більш ніж на 85%, а виплати заробітної плати скоротилися на понад 40%. Ця сфера найбільш потерпає внаслідок карантинних дій, що призводить до руйнації потенціалу сектору туристичних послуг і поглиблює проблеми, які мали місце до карантину.

Можливий вихід із карантину значно поглибить «тінь», вихід з якої буде потребувати додаткових зусиль на державному, регіональному рівні та на рівні регуляторному. Тому найпершим завданням для науковців і практиків стає напрацювання механізмів і заходів протидії тінізації та недопущення значних руйнівних падінь у сфері туристичних послуг, зокрема у секторі послуг «Тимчасове розміщування й організація харчування».

Список використаних джерел

1. Любіцева О. О. *Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти)*. 2-е вид., перероб. та доп. К.: Альтерпрес, 2003. 436 с.
2. Власенко І. В. Сучасний стан та особливості розвитку ринку туристичних послуг України в умовах національної економіки. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*: зб. наук. пр. 2017. Вип. 2(26). С. 217-232. URL: http://elib.hduht.edu.ua/bitstream/123456789/2190/1/ек.3_4сек.Власенко.pdf
3. Герасименко В. Г. *Основи туристського бізнесу*. Одеса: Черномор'є, 2017. 160 с.
4. *Ринок туристичних послуг: стан і тенденції розвитку*: монографія / заг. ред.: В. Г. Герасименко. Одеса: Астропринт, 2013. 334 с.
5. *Стратегічний розвиток туристичного бізнесу*: монографія / Т. І. Ткаченко, С. В. Мельниченко, М. Г. Бойко та ін.; заг. ред.: А. А. Мазаракі. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 596 с.
6. Мальська М. П., Худо В. В. *Туристичний бізнес: теорія та практика*. К.: Центр учбової літератури, 2007. 424 с.
7. Ткаченко Т. І., Міска В. Г., Каролоп О. О. *Економіка готельного та ресторанного господарства*: опорний конспект лекцій. К.: ЦПНМВ КНТЕУ, 2008. 193 с.
8. Мальська М. П., Пандяк І. Г. *Готельний бізнес: теорія та практика*: підручник. 2-е вид. перероб. та доп. К.: Центр учбової літератури, 2012. 472 с.
9. *Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації* / ред.: З. С. Варналії. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2006. 576 с.
10. Забаштанський М. М., Забаштанська Т. В., Роговий А. В. Детінізація туристичної галузі України: умови, можливості та наслідки. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2019 № 3(108). С. 24-27. URL: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2019/3_2019/7.pdf
11. Нестерова І. А. До проблем протидії тіньовим проявам в сфері туристичного бізнесу в Україні. *Полтавська державна аграрна академія*: сайт. 2006. URL: <http://www.pdaa.com.ua/nr/pdf4/38.pdf>
12. Олексієнко О. Нереалізований потенціал. Чим небезпечна тінізація туристичної галузі. *Тиждень.іа*: сайт. 14.08.2017. URL: <https://tyzhden.ua/Economics/197540>
13. *Регіони України 2014*: стат. зб. К.: Державна служба статистики України, 2015. Ч. 2. 733 с.
14. *Регіони України 2016*: стат. зб. К.: Державна служба статистики України, 2017. Ч. 2. 692 с.
15. *Регіони України 2018*: стат. зб. К.: Державна служба статистики України, 2019. Ч. 2. 657 с.
16. *Валовий регіональний продукт у 2017 році*: стат. зб. К.: Державна служба статистики України, 2018. 157 с.
17. *Валовий регіональний продукт у 2018 році*: стат. зб. К.: Державна служба статистики України, 2020. 150 с.
18. Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки: наказ Міністерства економіки України від 18.02.2009 р. № 123. *Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України*: сайт. URL: <https://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4bb297a0-c900-404f-8c6f-5f76f18b1503>
19. *Діяльність суб'єктів господарювання 2018*: стат. зб. К.: Державна служба статистики України, 2019. 162 с.

References

1. Lyubitseva, O. O. (2003). Rynok turystychnykh posluh (heoprostorovi aspekty) [Market of tourist services (geospatial aspects)]. 2nd ed., revised and ext. Kyiv: Alterpress. [in Ukrainian].
2. Vlasenko, I. V. (2017). Suchasnyy stan ta osoblyvosti rozvytku rynku turystychnykh posluh Ukrayiny v umovakh natsional'noyi ekonomiky [Modern state and features of the development of tourist services market of Ukraine under national economy]. In *Ekonomichna stratehiya i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh [Economic strategy and prospects for the development of trade and services]*: Vol. 2(26) (pp. 217-232). Retrieved from http://elib.hduht.edu.ua/bitstream/123456789/2190/1/ек.3_4сек.Власенко.pdf [in Ukrainian].
3. Gerasimenko, V. G. (2017). *Osnovy turistiskogo biznesa [The basics of tourism business]*. Odessa: Black Sea. [in Russian].
4. Herasyenko, V. H. (Ed.) (2013). *Rynok turystychnykh posluh: stan i tendentsiyi rozvytku [The market of tourist services: the state and trends of development]*. Odessa: Astroprint. [in Ukrainian].
5. Tkachenko, T. I., Melnychenko, S. V., & Boyko, M. H., et al. (2010). *Stratehichnyy rozvytok turystychnoho biznesu [The strategy development of tourist business]*. Kyiv: KNTEU. [in Ukrainian].
6. Malska, M. P., & Hudo, V. V. (2007). *Turystychnyy biznes: teoriya ta praktyka [Tourism business: theory and practice]*. Kyiv: Center for educational literature. [in Ukrainian].
7. Tkachenko, T. I., Miska V. H., & Carolop, O. O. (2008). *Ekonomika hotel'noho hospodarstva [Economics of hotel and restaurant economy]*: Reference lecture notes. Kyiv: KNTEU. [in Ukrainian].
8. Malska, M. P., & Pandyak, I. H. (2012). *Hotel'nyy biznes: teoriya ta praktyka [Hotel business: theory and practice]*: Textbook. 2nd ed., revised and ext. Kyiv: Center for educational literature. [in Ukrainian].

9. Varnaliy, Z. S. (Ed.) (2006). *Tin'ova ekonomika: sutnist', osoblyvosti ta shlyakhy lehalizatsiyi [Shadow economy: the essence, features and ways of legalization]*. Kyiv: NISS. [in Ukrainian].
10. Zabashkansky, M. M., Zabashkanska, T. V., & Rohovyy, A. V. (2019). Detinizatsiya turystychnoyi haluzi Ukrainy: umovy, mozhlyvosti ta naslidky [Decreation of the tourist department of Ukraine: conditions, opportunities and consequences]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpryyemnytstvo – State and regions. Series: Economics and entrepreneurship*, 3(108), 24-27. [in Ukrainian].
11. Nesterova, I. A. (2006). Do problem protydyi tin'ovym proyavam v sferi turystychnoho biznesu v Ukraini [To the problems of counteracting shadow manifestations in the sphere of tourist business in Ukraine]. *Poltava State Agrarian Academy*: Website. Retrieved from <http://www.pdaa.com.ua/np/pdf4/38.pdf> [in Ukrainian].
12. Oleksiyenko, O. (2017, Aug 14). Nerealizovanyu potentsial. Chym nebezpechna tinizatsiya turystychnoyi haluzi [Unrealized potential. How dangerous is the shadowing of the tourism industry]. *Tyzhden – Week*: Website. Retrieved from <https://tyzhden.ua/Economics/197540> [in Ukrainian].
13. *Rehiony Ukrainy 2014 [Regions of Ukraine 2014]*: Statistical publication. P. 2 (2015). Kyiv: State Statistics Service of Ukraine. [in Ukrainian].
14. *Rehiony Ukrainy 2016 [Regions of Ukraine 2016]*: Statistical publication (2017). P. 2. Kyiv: State Statistics Service of Ukraine. [in Ukrainian].
15. *Rehiony Ukrainy 2018 [Regions of Ukraine 2018]*: Statistical publication (2019). P. 2. Kyiv: State Statistics Service of Ukraine. [in Ukrainian].
16. *Valovyy rehional'nyy produkt u 2017 rotsi [Gross regional product in 2017]*: Statistical publication (2018). Kyiv: State Statistics Service of Ukraine. [in Ukrainian].
17. *Valovyy rehional'nyy produkt u 2018 rotsi [Gross regional product in 2018]*: Statistical publication (2020). Kyiv: State Statistics Service of Ukraine. [in Ukrainian].
18. Metodichni rekomendatsiyi rozrakhunku rivnya tin'ovoyi ekonomiky [Methodical recommendations for calculating the level of the shadow economy] (2009). Order of the Ministry of economy of Ukraine, adopted on 2009, Feb 18, 123. *Ministry of economic development, trade and agriculture of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4bb297a0-c900-404f-8c6f-5f76f18b1503> [in Ukrainian].
19. *Diyal'nist' sub'yektiv hospodaryuvannya 2018 [Activity of business entities 2018]*: Statistical publication (2019). Kyiv: State Statistics Service of Ukraine. [in Ukrainian].

Hulych O. I. Trends, features and reserves of the development of the tourism services sector in Ukrainian regions.

The development of the tourism services sector (“temporary accommodation and catering”) across key indicators and regions is analyzed. The growth rates are identified, the trends and problems of using the potential of the tourism services sector of Ukraine and its regions are outlined. The study establishes that despite the general positive moments of development of the sphere “Temporary accommodation and catering”, there is a heterogeneity of tourism development in terms of regions and regional deformations of tourism development, and lack of tendencies to overcome regional disparities. There are inconsistencies in the indicators with a close relationship between the directions and rates of growth. The levels of shadowing of the tourism services sector as a hidden reserve for the development of the tourism sector of Ukraine and its regions, their dynamics for the period from 2013 to 2018, and features and level of shadowing of services by enterprises and individual entrepreneurs in this area are calculated. The paper proves that since 2013, the vast majority of regions have improved their official statistics and removed part of the business in the field of tourism services from the shadow trade; however, as of 2018, about a fifth part of this area (according to key performance indicators) continues to be in the shadows, and the regions with the largest volumes of these services (Kyiv, first of all) have significant shares of business in the “shadow”. For a deeper understanding of the nature and factors influencing the shadowing of the sphere of “Temporary accommodation and catering”, and a more accurate analysis of the whole sphere, the growth rates by individual indicators of economic entities (legal entities and individuals-entrepreneurs) are compared. The most probable ways of shadowing the economic activity of business entities in the field of tourism are identified, which primarily include hiring workers (methods of employment, wages), the formation of income and profits, and ways to remove their shares from taxation.

Keywords: tourism services, tourism sphere, temporary accommodation and catering, shadowing of services, level of shadowing, rates of development, regional development.

Гулич Ольга Іванівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу регіональної екологічної політики та природокористування ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України» (e-mail: hulych@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3689-2368>).

Hulych Olha Ivanivna – Ph.D. (Econ.), Sen. Res., Senior Researcher of the Department of regional ecological policy and environmental management of the Dolishnyi Institute of Regional Research of NAS of Ukraine.

Надійшло 15.07.2020 р.